

SHARQIY BUXORO TARIXINI O'RGANISHGA OID MANBALAR TARIXI.**Habibullayeva Sarvinoz**

Termiz Iqtisodiyot va Servis universiteti

Pedagogika va ijtimoiy-gumanitar fanlar

Fakulteti tarix ta'lim yo'nalishi

3 bosqich 1.23-gurux talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mazkur ishda Sharqiy Buxoro tarixini o'rganishda foydalaniladigan asosiy tarixiy manbalar, ularning turlari va ilmiy ahamiyati yoritiladi. Sharqiy Buxoro hududi Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin tutgan bo'lib, uning o'tmishini o'rganishda yozma manbalar, arxiv hujjatlari, tarixiy asarlar va arxeologik materiallar muhim hisoblanadi. Ayniqsa, Buxoro amirligi davriga oid tarixiy asarlar va qo'lyozmalar Sharqiy Buxoroning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotini yoritishda asosiy manba bo'lib xizmat qiladi..

Kalit so'zlar: Sharqiy Buxoro, Buxoro amirligi, tarixiy manbalar, qo'lyozma asarlar, manbashunoslik, tarixiy hujjatlar, beklklar, Hisor, Mang'itlar sulolasi, tarixiy tadqiqotlar.

KIRISH :Sharqiy Buxoro Markaziy Osiyoning muhim tarixiy hududlaridan biri bo'lib, u asosan hozirgi Tojikistonning janubi-sharqiy qismi hamda O'zbekistonning ayrim hududlarini o'z ichiga olgan. Bu hudud XIX asrda Buxoro amirligi tarkibiga kirgan va u yerda bir nechta beklklar mavjud bo'lgan.

Sharqiy Buxoro tarixini o'rganishda turli xil yozma manbalar, arxiv hujjatlari, tarixiy asarlar hamda arxeologik topilmalar muhim ahamiyatga ega. Tarixchilar ushbu hudud tarixini o'rganishda qadimgi tarixiy asarlar, sayyohlarning esdaliklari, mahalliy tarixnavislar yozgan kitoblar hamda rasmiy hujjatlarga tayanadilar. Ayniqsa, Buxoro amirligi davrida yaratilgan tarixiy asarlar Sharqiy Buxoro siyosiy hayoti, beklklar tizimi va ijtimoiy tuzum haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Sharqiy Buxoro — asosan Tojikistonning janubi-sharqiy qismi va qisman O‘zbekistonning janubiy qismidagi hududning ilmiy nomi bo‘lib, 1870—1880-yillarda nihoyat Buxoro amirligiga birlashtirildi ..

XVIII asrning 70-yillariga kelib, Buxoro amirligiga yakuniy qo‘shilish davri bo‘lgan. Sharqiy Buxoro shimolda Hisor tizmasi, janubda Amudaryo bilan, uning katta qismi bo‘ylab Sharqiy Buxoro va Afg‘oniston chegarasi bo‘ylab chegaralangan edi. Sharqda Sharqiy Pomir platosi va g‘arbda Pomir-Oloy tizmalari o‘tgan. Unda sakkizta beklar tashkil etilgan: Baldjuan, Hisor, Darvaz, Denov, Kabodiyon, Qorategin, Ko‘lob, Qo‘rg‘on-tepa.

Uzoq tarixiy davr mobaynida Sharqiy Buxoro XIX asrning ikkinchi yarmigacha nihoyatda qoloq va yakkalanib qolgan edi. Uning iqtisodida, avvalgidek, patriarxal-feodal munosabatlari hukmron mavqega ega edi. Ayrim hududlarda, xususan, baland tog‘li hududlarda ibtidoiy jamoa tuzumi qoldiqlarining ayrim shakllari saqlanib qolgan. Iqtisodiy saviyasi pastligi va siyosiy tarqoqlik tufayli uning aholisi hamon ijtimoiy rivojlanishning nihoyatda past darajasida edi. Tekisliklarda va baland tog‘larda ham aholi, asosan, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug‘ullangan. Zamonaviy Tojikistonning janubi-sharqiy mintaqalari uchun barter mavjud bo‘lgan o‘ziga xos iqtisodiyot mavjud bo‘lgan. O‘zaro feodal urushlari, davriy epidemiyalar va ochlik e‘lonlari, ba‘zi feodallarning boshqalarga bo‘lgan vayronkor bosqinlari Sharqiy Buxoro aholisiga qayg‘u va qashshoqlik olib keldi.

Iqtisodiyotning sust rivojlanishi, feodal tarqoqlik sharoitida mamlakatning alohida hududlari o‘rtasidagi savdo-sotiq uchun normal sharoitlarning yo‘qligi Sharqiy Buxoroda yagona barqaror markazlashgan feodal davlatning vujudga kelishiga ko‘p jihatdan to‘sqinlik qildi. Bunday sharoitda feodallarning alohida vakillari – beklar, mirlar, shohlarning mamlakatni ulardan birining boshchiligida birlashtirishga urinishlari besamar qolgan edi. Yagona barqaror markazlashgan davlat hokimiyatining yo‘qligi ko‘plab mayda feodal qismlarni keltirib chiqardi, ularning har birining boshlig‘i, o‘z navbatida, butun mintaqaning hukmdori ekanligini da‘vo qildi.

XIX asrning ikkinchi yarmida hozirgi Tojikistonning janubi-sharqiy viloyati hukmdorlari roli uchun eng ko‘zga ko‘ringan da‘vog‘arlar Hisor beklari bo‘lib, ular Shahrizabzo—Kitob beklarining yordamiga tayanib, ba‘zan o‘z mustaqilligini himoya

qilgan. Buxoro amirligi boshqa kichikroq feodal hukmdorlarni ham o'zlariga bo'ysundirishga harakat qilishdi. XIX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, Ko'lob bekligining kuchayishi munosabati bilan uning hukmdori Sarixon mayda feodal mulklarni o'z tasarrufiga birlashtirishga bir qancha urinishlar qildi va u bu bilan cheklanib qolmadi. Sarixon hozirgi Tojikistonning janubi-sharqiy viloyatlari, balki Afg'onistonning chegaradosh viloyatlarining ichki ishlariga ham aralashgan.

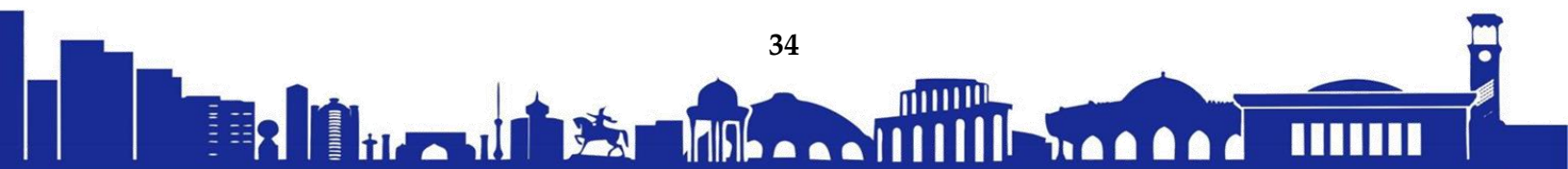
Viloyatning to'liq Buxoro amirligiga bo'ysunishi

Viloyatning feodal tarqoqligi Buxoro amirligi va Qo'qon, Qunduz, Badaxshon xonliklarining hozirgi Tojikistonning janubi-sharqiy viloyatlarini o'z ta'siriga bo'ysundirishga sabab bo'ldi. Buxoro hukmdorlari Hisor vodiysiga, Qo'qon hukmdorlari Qorategin va Darvazga, Qunduz-Badaxshon hukmdorlari Pomirning g'arbiy viloyatlariga bir necha bor hujumlar uyushtirdilar.

Hozirgi Tojikistonning janubi-sharqiy va Pomirning g'arbiy tumanlari bu davlatlarga doimiy bo'ysinmas edi. Bu davlatlar zaiflashishi bilanoq ularning vassal mulklari ulardan ajralib, mustaqillikka erishdi. Hozirgi Tojikistonning janubi-sharqiy tumanlari va Pomirning asosiy feodal qismi tarixiga xos xususiyat shundan iboratki, ular Buxoro, Qo'qon va Qunduz-Badaxshon hukmdorlarining bir necha bor hujumlariga qaramay, o'z yarim mustaqilligini 2000-yilgacha saqlab qolishga muvaffaq bo'ldilar. 1870—1880-yillarda Rossiyadan tashqari Afg'onistonda Buyuk Britaniyaning ta'siri sezilarli darajada kuchayganda, ular nihoyat qo'shni davlatlarga bo'ysundilar. Qo'shni Afg'onistonda siyosiy-ijtimoiy vaziyat beqaror bo'lgani, Afg'oniston bilan Sharqiy Buxoro o'rtasidagi chegara belgilanmaganligi sababli, Rossiya-Buxoro kelishuviga ko'ra, uni qo'riqlash Rossiya chegara qo'shinlariga o'tgan. Buxoro amiri Rossiya imperiyasining har tomonlama yordami bilangina hozirgi Tojikistonning janubi-sharqidagi asosiy tumanlarini butunlay o'z ta'siriga bo'ysundirishga muvaffaq bo'ldi.

Angliya-Rossiya shartnomalari

1920-yilda Buxoro bosqini Sovet hokimiyati tomonidan, Turkiston fronti Qizil Armiya bo'linmalarining harbiy harakatlari, Yosh buxorliklar va buxorolik kommunistlar harakati vakili bo'lgan M.V.Frunze boshchiligidagi milliy tuzilmalar ko'magida tashkil etildi

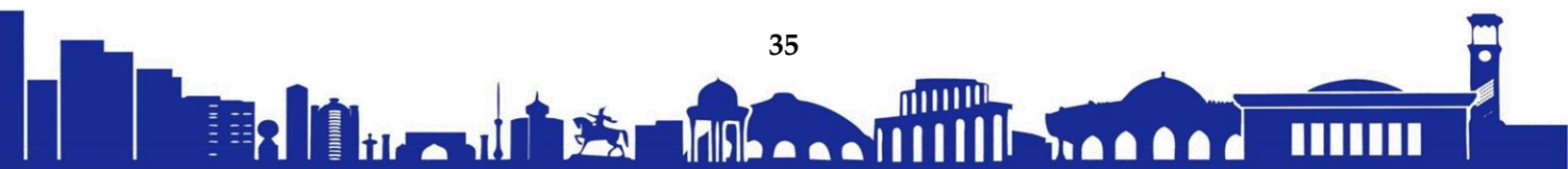

Amir hokimiyatini yo'q qilish harakati bir haftadan ko'proq vaqtni oldi va harakatning asosiy maqsadi amalga oshdi. Harakatning tezligi va uning muvaffaqiyati Frunzeni qo'mondon sifatida ajratib turadigan puxta tayyorgarlik ishlari natijasi edi. Buxoro aksilinqilobiga hal qiluvchi zarba berildi. Qizil Armiyaning Buxorodagi keyingi barcha harakatlari ushbu aksilinqilobiy qoldiqlarini yo'q qilish edi. Teatrning fazoviyligi va uning og'ir sharoitlari bu harakatlarda o'z izini qoldirdi, chunki ular o'z vaqtdan kechikdi. Bir guruh tarafdorlari bilan dastlab Boysunga, so'ngra Dushanbega o'rnashib olgan sobiq amirni nihoyat Buxoro sarhadlaridan haydab chiqarish, Sharqiy Buxoroni sovetlashtirish maqsadida sovet qo'shinlari barcha to'siqlar va yerning noqulay sharoitlarini yengib o'tishdi. Iqlim 1921-yil Hisor ekspeditsiyasi deb ataladigan Sharqiy Buxoroga chuqur kirib bordilar va nihoyat amir tarafdorlarini Buxoro Xalq Respublikasi chegaralaridan quvib chiqardilar. Biroq, unga kichik piyoda qo'shinlar birlashtirilgan bitta otliq divizion tomonidan bosqin shaklida amalga oshirilgan bu ekspeditsiya, orqa qismni siyosiy va ma'muriy jihatdan mustahkamlash bo'yicha tizimli ishlarning yo'qligi tufayli uzoq muddatli natijalarni bermadi. Qizil Armiya kolonnalari Sharqiy Buxoroning eng chekka joylariga bir necha marta uzoq safarlarni amalga oshirib, kuz boshlanishi bilan o'z bazalariga yaqinroq bo'lgan qishloqlarga chekinishga majbur bo'ldilar, chunki ular orqa tarafning yomon ta'minlanishi va tashkil etilishi tufayli strategik holdan toyish bilan tahdid qila boshladi. Sharqiy Buxoroda sovet hokimiyatini mustahkamlashning imkoni bo'lmadi, undan keyingi yili inqilobning mahalliy muxoliflari foydalandilar.

1921-yil oktyabrda Usmonli imperiyasining sobiq harbiy vaziri Enver posho Buxoroga keldi, u Moskvada RSFSR Xalq Komissarlari Sovetidan Buxoroda islohotlar o'tkazish bo'yicha ko'rsatma va vakolatlar oldi. Qisqa vaqt ichida Enver posho Sovet hukumatidan hafsalasi pir bo'lib, yagona turkiy O'rta Osiyo musulmon davlati g'oyasini ilgari surdi. U ko'rsatmasiga ko'ra, bosmachini Qizil Armiya tomoniga qo'zg'atish o'rniga, u butun mamlakat bo'ylab tarqoq bosmachi otryadlarini yagona armiyaga birlashtirdi va Sovet hokimiyatiga qarshi chiqdi.

1922-yilda mahalliy aksilinqilobiy harakatni amalga oshirgan kuchlar saflaridagi bo'linishdan foydalanib, yana faol qarshilik ko'rsatishga urindi. Bu qarshilikka rahbarlikni "Yosh turklar" partiyasining sobiq a'zolaridan Enver posho o'z qo'liga oldi. 1922-yilning erta bahorida Sharqiy Buxoroda paydo bo'lgan Enver posho panislomizm

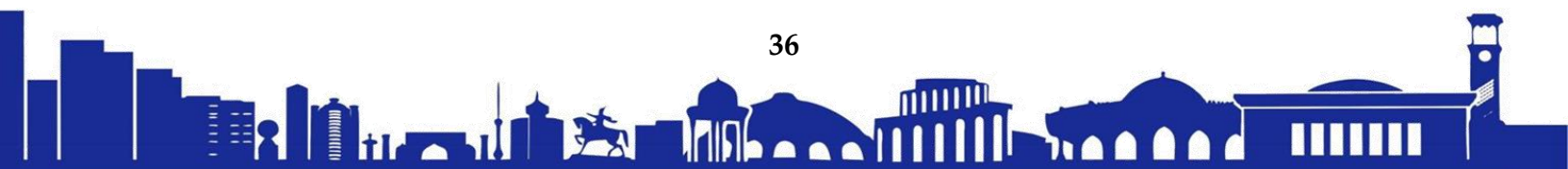

va antikommunizm shiorlari bilan ommani o'ziga bo'ysindirishga harakat qildi. Bu urinish dastlab muvaffaqiyatli bo'ldi. Enver poshoning Sharqiy Buxorodagi aksilinqilobiy faoliyati Qizil Armiyaning u yerdagi yangi yurishi bilan to'xtatildi. Bir qancha janglarda Enver posho mag'lubiyatga uchradi, janglarning birida halok bo'ldi.

"**Narshaxiy**, Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far ibn Zakariyya al-Xattob ibn Sharik an-Narshaxiy (899—959) — tarixchi olim. Narshaxiyning Buxoro tarixi asarining fransuzcha tarjimai, 1892-yil Buxoroning Narshax qishlog'ida tug'ilgan. Tarjimai holiga oid ma'lumotlar kam. Somoniylar saroyida kotiblik qilgan. Narshaxiy 943—944 yillarda "Buxoro tarixi" ("Tahqiqi viloyati Buxoro") nomli asarini arab tilida yozib, uni somoniylar amiri Nuh ibn Nasr (hukmronlik davri: 943—954)ga bag'ishlagan. Narshaxiyning o'g'li Abu Bakr Mansur va nevarasi hadisshunos olim Abu Rafi al-Ala ibn Mansur ibn Muhammad ibn Ja'far asarni arab tilida davom ettirishib, Mansur ibn Nuh (hukmronlik davri: 997—999), ya'ni so'nggi somoniylar davrigacha to'ldirishgan. Nasafiyning "Kitob al-qand" ("Samarqandiya") va Abu Sa'd as-Sam'oniyy (1113—1167)ning "Kitob al-ansob" asarlarida N. haqida ma'lumotlar mavjud. N. o'z tug'ilgan qishlog'ida vafot etgan. Asarning asl nusxasi bizgacha yetib kelmagan. 1128-yil quvalik Abu Nasr Ahmad ibn Muhammad al-Qubaviy asarni fors tiliga qisqartirib tarjima qilgan. 1178—79 yillarda asar 2-marta qisqartirilgan. Tarjimonlar qisqartirish bilan birga uni yangi ma'lumotlar bilan ma'lum ma'noda to'ldirganlar. "Buxoro tarixi" 36 bobdan iborat bo'lib, asosan, Buxoro vohasining tarixiga bag'ishlangan. Kitobning bir necha bobi Buxoroning barpo etilishi, qadimiy nomlari, qadimiy podshoxlariga bag'ishlangan. Asarning maxsus bir bobi Buxoro atrofidagi Karmana, Tavois, Iskajkat, Sharg', Zandana, Vardona, Afshona, Barkat, Romitan, Varaxsha, Baykand (Poykend), Forob va boshqa

Tarixi Narshaxiy" kitobining birinchi beti (Yangi Buxoro, 1904). "Buxoro tarixi" kitobining birinchi beti (Toshkent, 1966).shahar va qishloqlarning tasviriga bag'ishlangan. Unda bu joylarning tarixi, aholisi va uning mashg'uloti, faoliyati hamda tashqi shaharlar bilan munosabatlari hikoya qilinadi. Buxoro aholisining ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida sodir bo'lgan muhim tarixiy voqealar bayon qilinadi. Kitobda O'rta Osiyoda arab xalifaligi hukmronligining o'rnatilishi, islom dinining yoyilishi va Buxoroning arablar tomonidan taqsimlab olinishi hamda xalifalikka qarshi kurashlar, ayniqsa, Muqanna, Abu Muslim va boshqa boshchiligidagi xalq qo'zg'olonlari

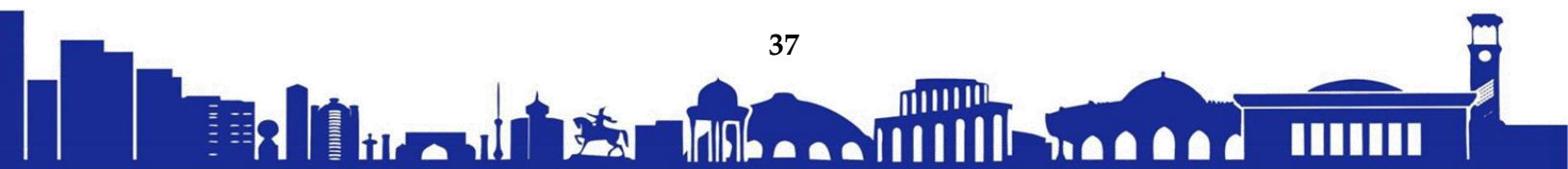

batafsil hikoya qilinadi. "Buxoro tarixi"da IX asrda O'rta Osiyoning arab xalifaligidan ajralib chiqishi, Movarounnahr va Xurosonda somoniylar davlatining barpo bo'lishi va somoniylar davrida Buxoroning iqtisodiy va madaniy hayoti tasvirlangan. Asarda Buxoroning tarixiy topografiyasiga oid ma'lumotlar bo'lib, unda Buxoro shahrining darvozalari, ichki va tashqi devorlarining qurilishi ham ark va shahristonning bino qilinishi hikoya qilinadi. Asar faqat Buxoro tarixinigina emas, balki butun O'rta Osiyo tarixini o'rganishda hamda nodir manbadir. "Buxoro tarixi" Parij (1892)da fransuz, Buxoro (1904) va Tehron (1939)da fors, Toshkent (1897)da rus, Kembrij (1954)da ingliz, Toshkent (1966, 1993)da o'zbek tilida, Dushanbe (1979)da tojik tilida nashr etilgan.

Xulosa: Sharqiy Buxoro tarixini o'rganishda yozma manbalar, arxiv hujjatlari, arxeologik topilmalar va sayyohlar yozuvlari muhim rol o'ynaydi. Ayniqsa, Buxoro amirligi davrida yaratilgan tarixiy asarlar ushbu hududning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotini yoritishda katta ahamiyatga ega. Ushbu manbalar yordamida Sharqiy Buxoro hududining tarixiy rivojlanishi, boshqaruv tizimi va madaniy hayotini ilmiy asosda o'rganish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Narshaxiy. **Buxoro tarixi**. Toshkent: Fan, 1966. – 12–45-betlar.
- 2.Mirzo Abdulazim Somiy. **Tuhfayi shohiy**. Toshkent, 1962. – 55–110-betlar.
- 3.Bartold V.V. **Turkiston mo'g'ullar istilosi davrida**. Toshkent, 1990. – 210–250-betlar.
- 4.Ahmedov B. **O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari**. Toshkent, 2001. – 134–160-betlar.
- 5.To'rayev H. **Buxoro tarixi yozma manbalari**. Buxoro, 2023. – 25–90-betlar.
- 6.Tojiboyev M. **Buxoro amirligi tarixiga bag'ishlangan manbalar**. – 1–7-betlar.
- 7.G'afurov B. **Tojiklar**. Moskva, 1972. – 320–350-betlar.
8. Sagdullaev A. **O'zbekiston tarixi**. Toshkent, 2018. – 150–175-betlar.

9. Rajabov Q. **Buxoro amirligi tarixi**. Toshkent, 2002. – 88–120-betlar.
10. Azamat Ziyov. **O‘zbekiston davlatchiligi tarixi**. Toshkent, 2000. – 210–230-betlar.

